

BÁJNÉ
BYTOSTI
NA
VALAŠSKU

ČAROVNĚ VALAŠSKO . BÁJNÉ BYTO-
STI . STRAŠIDLA . POVĚRY . KOŘALKA
A TABÁK . PŘÍSLOVÍ . POŘEKADLA
A ÚSLOVÍ . POKLADY

2005

*"Za starých (prý) časů svět býval ináčí,
a všelico sa dělo, co sa včil už neděje."*

*Vše, co je v této publikaci uvedeno, je pouhým
zlomkem pokladnice bájesloví Valašska.*

BÁJNÉ BYTOSTI NA VALAŠSKU

ČAROVNÉ VALAŠSKO . BÁJNÉ BYTOSTI . STRAŠIDLA . POVĚRY .
KOŘALKA A TABÁK . PŘÍSLOVÍ . POŘEKADLA A ÚSLOVÍ .
POKLADY

© Richard Sobotka

© Kresby Richard Sobotka

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

Na prahu třetího tisíciletí snad už skutečně neexistují žádné čarodějné bytosti. Ani ty dobré, co lidem prospívaly, ani ty zlé, které spíš škodily. Lesní pěšiny jsou zapomenuty. A kdyby hned ne. Člověk by se po nich mohl procházet třeba o letním slunovratu za měsíčního úplňku, aniž by nějakou čarodějnou bytost potkal. Také tůňky, ve kterých odpočívají horské potoky před další běžitou cestou zůstaly opuštěné. Mokřady sice dál obrůstají všivcem, ostřicí, dáblíkem a širokými listy lopuchů, ale o vílu už na nich nezavadíš. A k osamělým pramenům a studánkám nanejvýš v tichosti slétne napít se pěnkavička či kropenatý drozd, hned zase letí po svém. Údolí, ráztočky, stráně, úmezky, všechny hory nízké, vyšší i vysoké, oblé i strmější osiřely.

Ty tam jsou doby, kdy před bouřkou otevíral hospodář okna a dveře, aby rarášek, který přitahoval blesky, mohl z chalupy ven. Neudělat to, dozajista by hrom udeřil do stavení. Kdežto dnes? Co chalupa to hromosvod, někdy i několik na jedné střeše. Bouřkové činění, hřmění a blyskání je proměřeno, propočítáno a podle zákonů fyziky vysvětleno. Bouřka je už jen akustický ná-

sledek plácnutí blesku do mraků, stromu nebo do země. Mnohem zajímavější je hromová rána proudového letounu, překonávajícího zvukovou bariéru.

Po dosažení zemského souputníka Měsíce a po vykročení dál do vesmíru už snad opravdu nezůstalo nic, co by člověka ještě mohlo ohromit, udivit, překvapit a vyvést z míry. Už žádná tajemství. Všechna dřívější tajemna jsou vysvětlena na bázi fyziky, chemie, matematiky, statistiky, filozofie. Svět zestárl. A obávám se, že trochu zesmutněl a malouko vychladl. Ten krásný strach z čarodějných bytostí je v nenávratnu.

Člověk se dnes ve skutečnosti bojí už jen jiného člověka. Zbraně, které jsme na sebe vymysleli, jsou tak mocné a zákeřné, že vlastně nezbývá, než rezignovat na všechny krásy světa. A tím i na všechna potěšení, která život na zemi přináší. Vždyť i to, co bylo vymyšleno pro usnadnění práce a pro rozkoš bytí, například letecká a automobilová doprava, se proměnilo ve smrtící nástroje. Počty zraněných a mrtvých jsou ohromující. Tito padlí jsou ve skutečnosti oběťmi kruté a permanentní války všech proti všem: lidí proti lidem, každého jednoho proti sobě samotnému, lidí proti věcem a věcí proti lidem.

Dvacáté století se pyšní neuvěřitelným rozmachem techniky. Ta proměnila planetu Zemi k nepoznání. I nás lidi změnila. Pokrok patrně zapudil čarodějné bytosti z planety Země kamsi do jiného zapadlého kouta Kosmu. Asi je tomu skutečně tak.

Když jsem před časem zpovídal posledního vrchového baču z Radhoště, Rudolfa Blinky z Dolní Bečvy, který až do roku 1950 pásal na oblačných hřbetech Beskyd stádečka oveček, marně vzpomínal, že by tam kdy nějakou čarodějnou bytost spatřil. Tenkrát za jeho ogarských let nastala prvá moderna: přestaly se nosit huněné gatě, které padly na tělo jako ulité a drželo se v nich teplo. Módní začaly být gatě cajkové, sice znamenaly pokrok, ale bylo v nich zima. Tato moderna pozvolna vystoupala z hubokých údolí až na hřebeny hor a vystrnadila posledního světlohoše i z toho nejzapadlejšího koutu Beskyd.

Jak mne potěšilo svědectví stařenky Veroniky Orságové z Hutiska - Solance, která mi v roce 1997 vyprávěla o strašidlech, která "na mů dušu ešče zažila na vlastní kožu". V chalupě u fojtky na Hutisku prý za jejich mladých let vždycky strašilo. Tam našla Veronika se svým nastávajícím na hůře v jedné truhle hrst starých peněz. Směnili je v Jičíně za platné, ale jen šátek a košulu za ně koupili. Potom noc co noc chodila strašidla po vrzavém žebří na hůru, hledala v truhlách ty peníze.

Však, co se strašidly v chalupě! Fojtka, které už nezbyvalo na jejich zamodlení peněz, sebrala myslivcům na honu zajíca a poslala ho po Veronice panáčkovi, aby duchy zamodlil. Takto je zažehnali. Ale kdo ví, jestli všechny. Prý ještě onoho roku 1997 se Veronice Orságové některou noc zdálo o penězích, že jsou schovány v kterémsi truhle, někde v rohu izby, nebo pod prahem a že je ta strašidla jpořád ještě hledají.

A co já se strašidly? Mnou také pronikl moderní svět až do morku kostí. Navzdory tomu pořád trochu věřím, ale zůstane to jen mezi námi, že ty bájně bytosti podnes přežívají. Kolikrát už se mi stalo, že jsem uprostřed lesa překročil bludný kořen a měl pak co dočinění najít správnou cestu. Pokaždé, když cestou necestou rázuji valašskými krpály, vyhlížím po ránu na rubisku, mýtině, seči, pasínku babku, která sbírá do loktuše ranní rosu. A někdy, "na mú dušu", houštinou jako by se divoženky mihly. I málo viditelný ligotavý plamínek, zazdá se mi, občas v noci a v lese zahlédnu.

Také dávám pozor na spadlá hnízda, hromádku plesnivého chleba, přehršlí žab. Na matná světélka. Taková znamení prý totiž spolehlivě označují místo, kde jsou ukryty poklady. I pod zem do dír už jsem se podíval. A nejednou cestou na Radhošť prošel s hlavou skloněnou místa "na pokladě" a "peněžité jamy". I velkou břilu jsem kolikrát odklopil a do kořání prastarého buku nahlédl. Někde ty poklady zakopané, ukryté, zapomenuté musí být! Prozatím vždycky marně jsem hledal, žádný poklad, ukrytý ani zemský, jsem neobjevil.

Vyjma pokladu jediného, totiž krásy zdejších hor, Beskyd a Valaška.

I když dobře vím, že v dnešní moderní době už žádných čarodějných bytostí není, přesto pro jistotu na těch svých cestách necestách zdejšími horami každého uctivě pozdravím. Což kdyby přece...

R. S.

Č AROVNÉ VALAŠSKO

Valaši se pokládají za potomky valachů, pastýřů betlémských. Odtud "sa rozlážali po všech končinách země, a tak sa valaši z Betléma dostali až sem". Putovali po karpatském horském oblouku se svými stádečky od 9. století a přibližně ve 12. století dosáhli nejzápadnějších hornatých končin. Právě tady se střetly dva kolonizační proudy. Pastevci postupovali po hřebenech hor od východu, zemědělci a hospodáři údolními od západu. Jejich asimilací a prolnutím svébytných kultur vzniklo neobyčejně malebné nářečí, podivuhodné názvy míst, oděvu i pracovního náradí. Naivním chápáním světa a přírodních dějů pak také celá řada pověr a bájných bytostí.

Tak lid valašský vybájl celou řadu mythických bytostí. A ještě po přelomu 20. století v ně věřil. Ty však dnes přežívají už jen v záznamech starých písmáků.

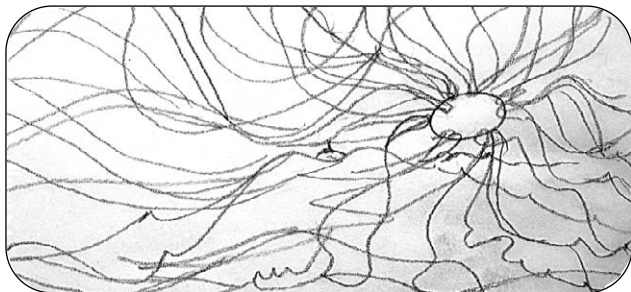
Přirozeným centrem Valašska byl od nepaměti Rožnov pod Radhoštěm. Město obklopeno věncem hor, chráněno od severu masivem Radhoště má neobyčejně příznivou polohu. Spisovatel Čeněk Kramoliš se v knize Rožnovský okres, vydané roku 1907 v Brně, zmiňuje o Rožnovu slovy:

"Sestoupíte v německé Polomi z vozu železničního, usedneme na poštu rožnovskou a pojedeme směrem východním po 'císařské'. Z města Valašského Meziříčí, první to osady čistě valašské, pojedeme směrem východním, údolím dolní Bečvy, dědinami Zašovou a Zubřím. Po tříhodinové jízdě ocitneme se v rozkošném světoznámém léčebním městě Rožnově.

Z Rožnova se nám ani nebude chtít. Město přívětivé, poloha jeho rajská, občanstvo národně probudilé, podnikavé, čilé a bodré, procházky na blízku i opodál přerozkošné, živobytí jako snad v žádném jiném městě lázeňském laciné a pohodlné."

Skutečně! Podnes je Rožnov místo neobyčejné pro život!

Možná i proto bylo právě v Rožnově už v 19. století sebráno a sepsáno tolik poznatků o lidové kultuře Valašska. A zajisté nejpřípadněji právě sem patří také zmínka o bájných bytostech na Valašsku.

BÁJNÉ BYTOSTI

Bájně bytosti mohly být původu nadpřirozeného i lidského. Člověku někdy pomáhaly, jindy škodily. Vzájemná vazba mezi lidmi a bájnými bytostmi byla v minulosti velmi těsná. Nebýt bodrých obyvatel Valašska, neexistovaly by bájně bytosti - a nebýt bájných bytostí, asi by neexistovalo to pravé Valašsko. S přičiněním bájných bytostí to někdy dopadlo s lidmi dobře, jindy špatně. Ale tak je tomu vlastně podnes, i když na bájně bytosti dávno nevěříme.

BLUD

Bludem se stane člověk, který se vypraví do hor, zabloudí a chodí stále kolem stejného místa. Proti takovému oblouzení stačí sníst sousto chleba, kouzlo hned pomine. Proto by měl každý, kdo se vypraví do hor, mít v batohu kromě jiného i krajíček chleba.

BOŽCI

Byl to zvláštní druh věštců - zaříkávačů, kterým se hanlivě říkalo "bohoň". Bývali jimi muži i ženy.

Bohoni, nazýváni také zaklínači, patří mezi dobré čaroděje. Jsou jimi obyčejně muži středního nebo staršího věku, kteří "neco vijá" (vědí),

zvláště pastuchové, bačové, sladovníci, myslivečtí mládenci (facírkové), mlynářští mládenci (krajánci), řezničtí chasníci a také vesničtí "dochtoři". Pokud si z nich někdo, zvláště od příslušného řemesla, dělá "škláby", pak takovému zle poslouží. Třeba tím, že sládek nemusí navařit piva, pán nevystřelí z ručnice, mlynář najde žernov na střeše nebo mu bohoň pošle do mlýna hadů jako smetí, řeznický mistr nedokáže zabít vola nebo krávu. Proto se každému doporučuje vycházet s nimi za dobře.

Bohyně se zabývala lidovým léčitelstvím a hadačstvím. Pomáhala lidem ve všech případech života a byla tedy celkem dobrou čarodějnici.

Božci odváděli kroupy z polí na hory, pomáhali od čar a kouzel, "poznamenávali" čarodějnice, dokázali vypátrat ukradenou věc a udat zloděje. A třeba dívce souzeného milence přizheňnat - jen bylo potřeba ráno, v poledne a za soumraku vyjít pod širé nebe a zaříkáváním milého přivolat.

Z umění léčitelského uměli božci zaklínat "vředy a nátky". Podle božců totiž existovaly trojí hlavní nemoci: vřed, nátkha (růže) a choldún (hostec). Vředů však bylo třikrát devět a nátek devatero.

Z člověka postiženého některým vředem, nebo těžkou nemocí vůbec, bylo třeba zanést božcovi šat (z mužského košili, z ženské rukávce), džbán na vodu - a čtyři groše. Božec během zaříkávání nabral do džbánu z potoka vodu "jordánku" a za dalšího zaříkávání ji dal napít nemoc-

nému. Tak vyháněl neduh z nemocného ven.

Někdy si při zaříkávání nemocí "potajmě, co žádný nevidí" vypomůže vyložením karet. Když se objevil křížový král, křížová dáma a tři-kráte smrt v podobě křížového esa, sdělí domácím: "Děte pro panáčka, nebude ten zeleného trávníku šlapat."

Za "štyry groše šajnů" věru dokázali udělat mnoho muziky!

Božci byli uznávanými a vyhledávanými proroky nejen na Valašsku, ale i jinde na Moravě a také mezi sousedními Slováky. Od domácích brali "po štyroch grošoch", od cizích "po rynskuli", ale tajemství své nesvěřili cizímu ani za nic.

BOSORKYNĚ

Bosorkyně jsou v čarodějnické sortě na úrovni čarodějnic. Patří mezi záškodné čarodějnice, které rády zlomyslně škodí člověku i dobytku. Na Hrozenkovsku a Karlovsku ji také nazývají stryga.

Kdo by chtěl poznat, která z žen je bosorkyně, musí začít "na Lucu" (13. prosince) vyrábět "stolec" (stoličku pod nohy). Každý den na ní musí něco udělat a práci si rozplánovat tak, aby stolička byla hotová právě na boží narození. Kromě toho vyhledá kus desky z rakve, ze které vypadla "krkoška" (suk). Pak se potajemku na zhotovenou stoličku usadí za oltář a dírou po suku v desce z rakve se rozhlíží po kostele. Která z žen je bosorkyně, taková má "hrotek" (dížku) na hlavě.

Bosorkyni během bohoslužeb o Božím narození může mezi přítomnými ženami rozpo-

znat také ministrant ve chvíli, kdy přenáší misál z evangelia na epištolu a při tom se rozhlédne po kostele.

Někdy se bosorkyně vyradí sama, když si na Boží narození přijde vyptat do domácnosti ohně, který děvečka v kamnech rozdělala z "drven" (poleň), nastřádaných od Luce až do Božího narození. Žádosti bosorkyně se ovšemže vyhovět nesmí.

ČARODĚJNICE

Nějaká "čarodenica" bývala v minulosti téměř v každé dědině. Byla jí obyčejně každá stará žena, nevrlá a svárlivá, "baba seknutá". Dokázala učarovat, aby kráva nedojila.

Na radu proti čárům čarodějnice chodili lidé k božcovi. Museli mu popsat chlív, kolik dobytčat v něm je a kde které stojí. On jim pak řekl, na kterém místě (obyčejně pod prahem) jsou zakopány čáry (chlupy, skořápky z vajec a čarodějné byliny). Ty měli vykopat a hodit do plamenů. Když čáry shořely, kouzlo pominulo. A čarodějnice zůstala poznamenána, osypala se ve tváři a chřadla až do smrti.

V noci na den svatého Jana Křtitele mívaly čarodějnice dostaveníčko s duchy pekelnými. Vylétávaly z chalup komínem a na místo schůzky letěly na pometlech.

ČERNOKNĚŽNÍCI

Černokněžníci (horší mnichové) jsou mocní čarodějové, lidem většinou na prospěch.

Hlídadají poklady v lesích, ve starých hradech a zbořeninách. Z takto ukrytých pokladů obdarovávají chudé.

Vyznají se také v léčení lidských neduhů. Jejich původ není znám. Ale černokněžníkem se prý stane zběhlý student kněžské řehole, neboť... "Ze dvanásti edem jedenást sa jich vydaří, každý dvanáستý zběhne jak Idáš a je potem černokněžníkem."

Takový člověk pak chodí celý v černém, pije pouze mléko od černé krávy a jí vajíčka od černé kury (slepice), které si sám uvaří. Každý mu dá obojího zadarmo, protože černokněžníkovu "Bůh zaplatí!" prý váží víc než peníze. Tvrdivalo se dokonce, že černokněžníci prý jsou lidé tak dobří, jak svatí.

DIVOŽENKY

Divoženky byly lesní žínky. Jsou jimi silné ženy s vlasy neupravenými, oděné do metlice a listí. Mají svá obydlí v lesích, zdržují se v houfech po křovinách, při skalách, u studánek a potůčků. V lesích také mají své cesty.

Lidem jsou celkem příznivě nakloněny. Ale když člověk vkročí na jejich křižovatky, svedou jej z pěšiny a on pak zabloudí. Mají spadeno především na chlapy. Zbloudilého mužského obloudí očarováním nápojem, pak ho utancují a umilují k smrti.

Také k sobě lákají kravaře, že jim ukáží malé ptáčky. Tvrdí se, že se na štěstí žádný kravař zlákat divoženkami nedal, takže se neví, co by

s takovým udělaly.

O původu divoženek se nic neví, ale jisté je, že mají také děti a rády je podstrkují neopatrným šestinedělkám, které ještě nebyly u úvodu. Šestinedělkám vezmou jejich dítě a namísto něj jim podvrhnou své potvorné děcko s velkou hlavou. Nešťastná matka však musí i s takovým zacházet jako s vlastním, protože jak ona se chová k "podvrženěti", tak se také dělo jejímu dítěti u divoženky.

Za pěkného počasí lítají divoženky po horách, kdežto nepohodu přečkávají v děrách a vykotlaných stromech. Zimu přespávají v jezevčích norách.

DRACI A SMOCI

Drak má své místo v karlovském jezeře. Nejprve je hadem. Když ho po sedm let nespátřilo lidské oko, stane se smokem. Je asi na střevis tlustý, dlouhý 2 - 3 sáhy a má dračí hlavu. Po dalších sedmi letech, pokud smoka nespátřil lidské oko, narostou mu křídla a je z něho drak.

Smoci i draci pohlcují lidi i hovada. Spí v leže, nataženi jako jedle, při spaní pronikavě pískají. Mají-li hlad, řehtají jako kuň a jejich hlas se rozléhá po horách i dolínách. Kudy se smok plíží, tam všechna tráva shoří.

Draky a smoky obyčejně používají ke svým povětrným plavbám černokněžníci.

Totíž jen černokněžník dokáže vyjmout draka z karlovského jezera, ale potřebuje k tomu ohlávku z konopí z devíti chalup vyptaných. Když

draka osedlá, odletí s ním do horkých krajin. Když letí nad pěknou dědinou pouští drak "sněžnice" (kroupy), když letí nad horami tak pouští déšť. V horkých krajích černokněžník draka zabije a jeho maso prodává za drahé peníze. Obyvatelé horkých krajin, aby od horka neshořeli, si dávají kousky dračího masa pod jazyk.

HAD S KORUNKOU

Had s korunkou je v té či oné krajině králem všech hadů. Je jen o málo menší než pauz. Málo se ukazuje a viděti jej nejsnáze o svatém Bartoloměji. Tehdy se totiž jeho hadí čeleď slézá a on ji přehlídá a počítá. Po skončení přehlídky se všichni vrací a zalezou zpět do svých podzemních bytů, kde prý jsou neslychané poklady.

Pokud má chalupa svého hada hospodáře, nebo žabu hospodyni, a nakládá-li se s nimi dobře, přinášejí domu štěstí. Pokud zle, jsou na neštěstí. Kde hada zabijí, tam hospodář do roka zemře. Ale když se někomu podaří vytrhnout hadovi z huby kořist, například žábu, nikdy na soudě neprosoudí.

HÚKALKY

Húkalky bývají také nazývány húkavky. Jsou to lesní panny, víly, obývající hluboké lesy. Lákají k sobě lidi zpěvem, zvláště pak húkáním. Ozve-li se jim člověk, nebo když se jim posmívá, hned jsou u něho, popadnou ho a tančí s ním až do umdlení, nebo až má nohy celé odřené, či také až klesne bez ducha na zem.

Húkalkou se stane dívka, umře-li v den, když jí jdou ohlášky.

KLEKÁNICE A POLEDNICE

Malé děti se straší polednicemi, zvláště pak klekánicemi, aby se po klekání (večer) již netoulaly a domu se držely. Prý je klekánice chytne, budou-li se po klekání toulat. Děti také strašivali Magou: "Nechod ven, chytne ťa Maga." Nikdo však nevěděl, jak takové bytosti ve skutečnosti vypadají.

Pravdou je, že velebné ticho, které zavládne v přírodě v poledne a večer, nahání strach nejen dětem, ale také dospělým. Odtud asi pověra o polednicích a klekánicích.

LUCIE

Svatá Lucie je ochránkyní před čarodějnicemi. Jejího svátku využívají zvláště hospodyně a děvečky, aby na boží narození rozpoznaly, která z žen je čarodějnici a měly se pak před ní na pozor.

Abyste rozpoznat čarodějnici podařilo, musí hospodyně nebo děvečka už od Lucie až po Boží hod plést punčocho. Kromě toho zhotovit stoličku. O Božím narození usedne v kostele na jitřní bohoslužbě na stoličku a dírou v punčoše uvidí čarodějnice na "ohřebloch" a "ometloch" jezdit kolem oltáře. Nebo čarodějnici mezi ostatními lidmi pozná podle toho, že má každá na hlavě buď hrotek nebo krajáč od mléka.

Která z žen na jitřní je čarodějnici pozná

se i tak, že jde k oltáři pozpátku.

Rozpoznat čarodějnice pomůže také révek z třešně utržený na Lucii.

Čarodějnici lze na boží hod uvidět dírou ve vařečce, strouhané od Lucie. Nebo dírkou po šuku z desky z "kerchova" z truhly mrtvého. Čarodějnici může spatřit i člověk narozený na bílou sobotu.

Čarodějnice se prozradí také sama tím, že si na Boží hod přijde "půjčit ohně", protože si zapomněla koupit "sireček", ale zkušený hospodář popadl provaz a "vydral" ji z domu.

Na ochranu proti čarodějnicím se na Lucii natíraly dveře obydlí i od chlěva česnekem.

Na Lucii se nesmělo nic dělat, což Lucie při obchůzkách po chalupách kontrolovala. Pokud některá přadlena přece její svátek nesvětila, bila ji Lucie vařečkou a rozházela jí niti nebo nadrhnuté peří.

Lucie také předpovídala počasí pro celý příští rok. Hospodář v ten den namaloval na trám dvanáct kroužků a do každého z nich zaznamenával počasí každého dne až do Božího narození. Jaké bylo v který den počasí, takové pak odpovídalo v daném měsíci příštího roku.

MORA

Morou se stane dítě, které se narodí zubaté. V dospělosti se jeho bytost rozdvouje: zatím co tělo zůstává ležet bez citu v posteli, duše obchází spáče a vysává z nich krev. Po nocích navštěvuje mora spící lidi a pouští na ně tvrdý

spánek. Pak jim z prsou saje krev.

Pokud se takovému dítěti, dříve než okusí prsu matčina, dá do úst dřevo, bude chodit na stromy. Ale matce bývá obyčejně dítěte líto, že by zhubenělo, raději mu dá do zubů kravský cicek, tak bude chodit na "ludské" (cizí) krávy a bude silné.

Mora nebo také múra je tedy obyčejný smrtelník, zvláště ženská. Poznává se podle toho, že má rovné šlapy.

Ženská, která je morou, a přijde-li na ni ten čas v noci, proměňuje se v černou kočku, jež pak přichází na člověka ve spaní a jej cucá (saje). Někdy se promění ve stéblo nebo jehlu a vtáhne se do jizby klíčovou dírkou. Mora přichází v určité hodinu - nespí-li člověk ještě z nějaké příčiny, vidí ji jako kočku, kohouta, slepici, kuře, ale jen on ji tak vidí.

Člověk, kterého dusí mora, si sám nepomůže, jen když jej někdo jiný vzbudí. Člověk napadený morou začne ve spánku mrčet, promluvit nemůže, probudit se také ne, ani pohnout se nemůže. Člověk na něhož mora chodí je zesláblý, někdy ani chodit nemůže. Okolí bradavky má na prsou červené a bradavka je veliká a jako vysátá.

Kdo se chce před morou ochránit, postačí nakreslit svěcenou křídou na dveře a na postel "skřítkové nohy" (dvojitý trojhran).

Mora prý nejde na člověka, který snědl něco připáleného.

Proti moře pomáhá obléknout si na noc kabát nebo kacabaju obráceně, totiž záda dopře-

du a vzadu zapnout, pak mora na člověka nemůže. Nebo když se na noc položí pod polštář nože křížem, mora nad takovým spácem nemá moci. Nejlepší ochranou, když někoho tlačí mora, je dát mu pod hlavu nůž, natřít mu prsa a okno jizby česnekem a zabodnout do čtyř úhlů okna šídla. Moru, když ji člověk uvidí, je potřeba popadnout a připíchnout šídlem ke stěně. Pak neškodí, pokud se šídlo nevytáhne.

NÁTCHA

Nátcha (růže) chodí po domech. Na koho chce usednout, na toho nějakým známým hlasem zavolá jménem a ozve-li se, už ji má. Někdy škrábe u dveří a kdo jí otevře, už je v něm.

Nátchy a vředy jsou zosobněné, zlé bytosti a je jich velmi mnoho. Nátech je až sedmdesátero sedmero a všechny pochodí údajně z pyšných andělů, které Bůh zavrhl a odsoudil je tlouci se světem.

Kdyby šestinedělka, dříve než jde do kostela, na někoho zavolala oknem, dostane nátchu (obyčejně do prsu).

NEMODLENEC

Nechtělí-li se děti večer před spaním modlit, straší je dospělí nemodlencem: Nemodlenec přijde pro tě! Ale nikdo neví, jak vlastně takový nemodlenec vypadá a jaká kouzla svede.

RARÁŠEK

Rarášek (na Rožnovsku nazývají raráška

špírkem - špiritusem) se poněkud podobá drakovi, je asi na dva sáhy dlouhý, hlavu má černou a ploskatou jako dlaně, zbytek těla je okrouhlý a ohnivý. Kolikrát z něj jiskry prší.

Lidé věří, že se rarášek vylíhne z vejce od černé slepice, ale člověk takové vejce musí 9 dní a 9 nocí nosit pod paží. Za celou tu dobu se nesmí umývat ani převlékat, ani modlit, jinak by se mu rarášek nevylíhnul.

Hospodář, který má svého raráška, neboli špírka, v krátkém čase nabude jmění a zbohatne. Rarášek totiž pomáhá člověku pracovat, radí mu co a jak prodat, aby vydělal, povídá mu o skrytých a tajných věcech, o pokladech. Člověk může podle raráškovy rady třeba i léčit lidi. Rarášek kromě dalšího také prozrazuje zloděje.

Rarášek se podle hospodářova přání dokáže i v leccos proměnit, například v ptáka a je možné dát jej do klece, nebo se promění v boty. Když už někdo raráška má, pak musí dbát na to, aby se ho včas zbavil.

Prvý i druhý vlastník raráška se jej může zbavit třeba tím, že mu napořádí proměnit se v boty a ty pak odloží na chodník. Kdo je zvedne, už ho má, boty se promění zpátky v malého raráška a ten novému majiteli skočí třeba do kapsy.

Třetí vlastník se však už raráška, i kdyby co dělal, nezbaví, tomu náleží napořád a toho si rarášek nakonec odnese do pekla.

SKŘÍTEK

Se skřítkem je špatná práce když se blíží bouřka. Lidé vynesou před dům pantok i lopatu od pece, ohřeblo i vidly. Všechno položí před chalupu křížem. Někdy vynesou i stůl. Pak otevřou okna i dveře, aby skřítek mohl utéct. Neboť skřítek, takový čertík, chce se před hromem ukrýt a jak hledá nejvhodnější skrýš - fuk třeba člověku pod paži, a hrom člověka zabije.

Skřítko v sobě prý má i dítě, kterému vlasy ne dolů, nýbrž nahoru jako vylíznuté rostou.

SLIBKA

Dívka, která zrušila slib svému milému, stane se po smrti slibkou. Promění se v bílé oděnou ženu, chodí po horách a láká mužské povoláním: "Už, pod sem." Pokud se mužský ozve, hned je u něj a utancuje jej k smrti.

SVĚTLONOŠ

Světloňoši (bludičky), byli malí muži s lucerničkami, kteří se hned tu hned tam objevovali. Mámí za nočního času osamělé chodce. Člověka, který zbloudil, zavedli do bažiny a hned zase zmizeli.

Nesmí se na ně křičet, zahánět je modlitbou ani kletbou.

Tvrdí se také, že kde v noci pod širým nebem světélko kmitne, tam prý hořívají peníze.

VODNÍK

Vodník bývá také nazýván jako basrman,

besrman, jinde hastrman. Byl to malý človíček dlouhých zelených vlasů, oblečený v zeleném kabátci a v zeleném klobouce. Druhdy však může být i velkým člověkem, obyčejně myslivcem, ale i v jiných podobách se objevuje a může mít i podobu zvířat, obyčejně zajíce. Poznat ho lze podle toho, že mu z levého šosu kape voda.

Besrmanka chodí počernu a kape jí vždy ze šňůrky voda. Také ona se může v ledacos proměnit.

Vodník obývá hluboké zhlane, žumpy, tůně. Rád vysedává na splavu, pod mostem, na stavidle rybníka nebo v rozsoše staré vrby. Je znalý v ševcovském řemesle a komu se podaří vodníkovi jeho dobře ušité boty uzmut, vydrží mu jako troje obyčejné lidské.

Vodník láká lidi rozličnými věcmi, jež zavěšuje na vrboví, chraští a podobně. Vábí děvčata na barevné stužky nebo sklíčka. Když se někomu taková věc zalíbí a vezme ji, propadá jeho moci. Když vodník spatřil člověka, pak zařehtal a skočil do vody. Nebo se dal s člověkem, obyčejně podnapilým, do pračky. Pokaždé zvítězil, neboť byl měkký jako vosk, takže jej nebylo možné ani pořádně uchopit, ani pohlavek mu neublížil, "jako by do bláta mlátil". Ale kdo jedl chléb dvakráte pečený, takového člověka vodník v zápase nepřemůže.

Největší moc má vodník ve vodě, a to o polednách. Duše utopených schraňuje na dně rybníka v hrníčku pod pokličkou.

Před vodníkem se nemá utíkat rovně, ale

do strany. Nejbezpečnějším prostředkem na ochranu před vodníkem je česnek. Také cibule chrání před vodníkem a před jakoukoliv škodou. Rovněž i kříž na tři strany udělaný a zaříkaný: "Kříž Krista Pána přede mnou, kříž Krista Pána nade mnou, kříž Krista Pána za mnou."

Vodník plaší lidem dobytek. Ale někdy se přišel i ohřát k ohni k hlídačům ovoce.

ZAHUBENČATA

Zahubenčata jsou nepokřtěná nemluvnata. Zahubila je jejich krkavčí matka a pochovala na odlehlém místě pod vývraty nebo v poli. Když některá matka dítě zahubí a někam zakope, slyší v tom místě o poledni nebo o půlnoci nářek. Duše zavražděných nemluvnat, čili zahubenčat, se stále potulují. O pravém poledni nebo večer po klekání běhají s pláčem po polích. Za noci křičí, až mráz člověka obchází.

Potká-li člověk takové zahubenča, nesmí se ho bát, ale musí mu něco od šatů hodit, protože zahubenčata jsou vždycky nahá.

Jiné pomoci není, než se za ně pomodlit. A kdo umí na křik naříkajícího dítěte odpovědět modlitbou, ten to dítě vysvobodí.

S TRAŠIDLA

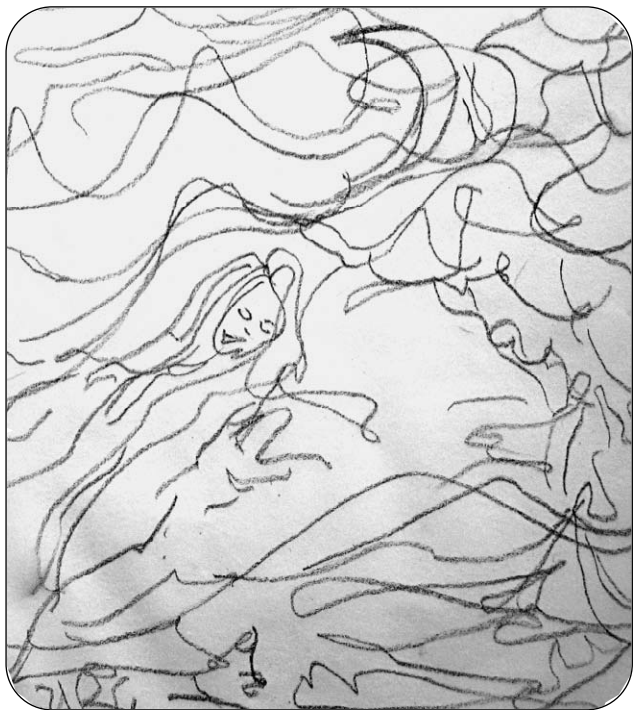
Tak tomu v minulosti bylo. Lidé se scházeli, besedovali, vyprávěli i naslouchali. Dobří vyprávěči byli vždy a všude vítáni. Zvláště o besedách, drhlačkách. Ruce pracovaly, uši naslouchaly. Vyprávění se točilo jako pryskyřici vonící kouř nad komínem. Besedovalo se o všeličems. I všelijaké zkazky se vyprávěly a besedníci pravidelně přecházivali z pohádek na duchy a strašidla. Vyprávění o strašidlech bylo vždy vděčné téma, někdy při něm až krev tuhla v žilách.

Ve Zlíně prý koulíval umrlec svou vlastní hlavu po rynku.

Jiný chodíval do hospody hrát karty. Slovo za celou dobu nepromluvil, jen pokaždé usedl za stůl a vytáhl karty. Ostatní přisedli a dali se do hry. Obehrál všechny. Jak přišel, tak také odešel. Šli jednou za ním a viděli jak leze do hrobu. Příští den hrob otevřeli. Ležel v něm umrlec oblečený, tváří dolů, v jedné ruce držel měšec peněz, ve druhé karty. Obrátili jej naznak a znovu zakopali. Od té doby se neukázal.

Mezi jedenáctou a dvanáctou s ohromným rachotem jezdíval Zlínem od vrchu "Hradiščka" černý kočár bez koní. Řítil se dolů potokem a pak některou zlínskou ulicí kamsi do polí, třeba až do

sousední dědiny a zase nazpět. Jeden z lidí, kteří jej "na své oči" viděli, když jej kočár míjel, usedl vzadu na něj. Ale už za chvíli se octl v trní a chrástí až kdesi u Provodova.

P OVĚRY

Také pověry měly v minulosti na Valašsku v každodenním životě lidí své místo. Mnohdy měly blízko k dovednosti s čarováním. Vysvětlovaly nevysvětlitelné, lidem zajišťovaly vlastnosti jinak nedosažitelné. Snad už jen vědomí, že bylo pomocí pověr vykonáno něco pro zajištění lepší budoucnosti, mělo příznivý dopad na další osud člověka.

Děti přináší veliká voda, babka je z vody vyhrabuje "hrabjami". Překročí-li někdo sedící dítě, neporoste. Má-li dítě pořád zavřeně pěsti, bude až vyroste lakomcem.

Když novorozeně koupají, dají mu do koupele devaterníku a stříbrný peníz, aby bylo šťastno, a jeřabin, aby bylo červeno a krásno.

Když dítěti vypadne zoubek, má jej matka snísti ve chlebě, nebudou ho zuby bolet.

Leklo-li se dítě něčeho, lejí nad ním olovo, by poznali, čeho se leklo. Bylo-li to nějaké zvíře, nakuřují dítě chlupy z něho. Když dítě zatne vřed, roztrhnou na něm rychle šat a zakopou pod okap nebo hodí do vody.

Malé "ogary" (chlapce) i mladé psíky "zamrazují": prostrčí je třikráte po sobě hlavou kolo-

vou, tím je "zamrazen", nechytne se ho již střele-
ná ani tatá.

Aby jestřáb kuřata neviděl, nastrkají je gaz-
dovi za řádra, ale musí mít při tom oči zavřené.
Takto vyjde gazda ven, kuřata z pod košule vy-
pustí, vrátí se zpátky do jizby a teprve tam oči
otevře.

Nebožtíkovi dávají do rakve peníz do ru-
ky, "aby hospodářství nešlo za ním". Umře-li gaz-
da, rozetnou peníz, polovici dají mrtvému a dru-
hou si nechá gazděna.

Potká-li někdo časně ráno starou babu, če-
ká ho neštěstí; potká-li mladou ženu, bude mít
štěstí. Kolik bab člověk potká, tolik špendlíků má
odhodit, aby nebyl ten den nešťastný.

Staví-li se domek, dá se pod základní ká-
men po desetníku nebo aspoň po čtyráku, aby se
při domě vždy držely peníze.

Svrbí-li koho pravá dlaň, bude dotyčný
přijímat peníze; když levá, bude vydávat. Svrbí-li
pravé oko, bude někoho rád vidět; když levé, bu-
de plakat nebo mít lítost. Svrbí-li nos, bude se
hněvat.

Přeběhne-li zajíc komu přes cestu, hotové
neštěstí!

Kdo ráno vstává levou nohou, bude celý
den nešťastný.

Chytí-li někdo blechu na ruce, dostane
psaní; blecha na ruce - psaní na cestě.

Škytne-li kdo ráno, vzpomíná naň smrt,
dopoledne-li - přítel, odpoledne - ledakdo, večer-
li - milý nebo milá.

KOŘALKA A TABÁK

Vyprávěl mi ve Starém Zubří pamětník, že jako malý chlapec musel v létě už časně ráno do lesa sbírat jahody a maliny. S nimi pak pěšky přes Veřovické vrchy až na trh do Nového Jičína. Dostal za ně pět nebo šest korun. Doma je dal tatovi. Ten peníze vzal a propil v hospodě Na fojství.

Čím větší ve kterém kraji se držela bída, tím více se tam pilo "gořalky". Hospod a židovských krčem bylo všude plno. Ve Zděchově o 156 číslech byly čtyři krčmy, na Hovězí vedle cesty na vzdálenosti 50 kroků jich bylo šest. Ani nejvzdálenější ráztoky nezůstaly bez krčmy.

Aby kořalka silnější byla a piják "zvěděl, že něco pil" (aby se do němoty omámil), dávali do ní někteří židé lilkový kořen, který nakupovali od horalů po nůších.

Pasekáři, kteří mívali do krčmy daleko, nakupovali u židů líh a doma si připravovali tak řečený "šám": smíchali třetinu líhu se dvěma třetinami vody.

Pro slavnostní příležitost připravovali Valaši z kořalky "valašské thé": vařili kořalku na rendlíku, zavařili do ní skořici, hřebíček, cukr nebo med. Některá žena vypila "valašského thé" tře-

ba i litr.

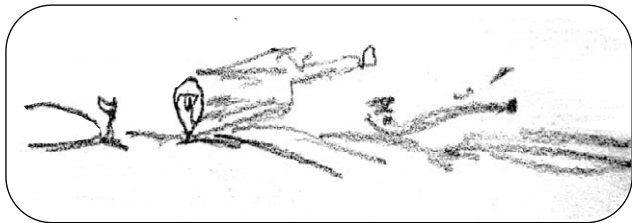
Valaši považovali kořalku za nejlepší dobro v tomto slzavém údolí. Také o ní rádi prozpěvovali: "Na to gořalenka na svět přišla, aby starost z hlavy vyšla. Jak jí vypiju skleničku, já sobě zazpívám pěsničku."

Vřelý vztah ke kořalce dokazuje i úsloví: "Štvrtka gořalky lepší, než kdyby zlatý kord do břucha pích."

Pili chlapi, pily i ženy, jak dosvědčuje popěvek: "Jaký si hospodář, taková máš ženu, ty piješ v hospodě, ona pije v šenku."

I děti záhy okusily té dobroty, matka se nerozpakovala dát jim kořalky. Valašky kojily děti třeba i dva roky, aby byly silné a zdravé. Když se prý jednou zeptali dvouletého děvčátka, kde má maminku, odpověděla: "Ja šli ně na Vsetín na gořalku, budú ňa ostaviať."

Valaši byli také náruživými kuřáky. Tabáku říkali "suchý nápoj" a byl pro ně "kořením života". Podle jedné anekdoty by prý valašská žena ráda koupila na trhu tři věci: chuti (sůl), obyčaje (kořalku) a zvyku (tabák).

PŘÍSLOVÍ, POŘEKADLA A ÚSLOVÍ

Úsečností, řízností, vtipem a zdravým úsudkem se vyznačují přísloví, pořekadla a úsloví, vzniklá na Valašsku. Několika slovy výstižně charakterizují situaci, kterou by jinak bylo mnohdy potřeba zeširoka popisovat.

Od jalovej krávy tela by vyptál (spíš, než by od lakomce něco dostal).

Lepší slaměný muž, než hedbávné děti, říkají vdovy.

Vdavekchtivé ženy vzdychají: Nech by píl aj bíl, enem dyby býl. Dyby edem býl, baraj by mňa bíl, kašu bych vařila, na dušu mastila.

Dyž dobře zelže, jak dyby pravdu pověděl.

Co čího nech, vyspi sa jak měch (t.j. nekraď).

Kdo sa za hubu stydí, nedostane do ní ani po ní, kdo sa nestydí, dostane buď do ní nebo po ní!

Posměšek na vybíravého ženicha: Ten uťal pníčka u chodníčka. - Chodil po celém háji a uťal na samém kraji.

O spořádaných rodinách: Tam chybí enem ptačí mléko. - Majú peněz jako žab po Juřú!

Na blázny netřeba hnoja vozit!

Čeká-li někdo nevděk: Jdi, dostaneš z koláča důru! - Dbá o něho, jako pes o pátú nohu! - Má ho rád, jak v patě trn.

Kameň do vody! (t.j. mlč o tom!).

S pány sa neradí, psa proti srsti nehľadí!

Běda tomu domu, kde poručá kráva volu!

Černá koza trče nebo netrče, bílá koza nebo netrče, nebo trče (obě trkají; jeden za 18, druhý bez 2 za 20).

Aj starý opálený peň je pěkný, když ho přistrojí (= bláznů sluší každá čepice).

Modli sa, nemodli sa, z prázdné mise nenajíš sa (všecko je nadarmo, žádná pomoc např. v nemoci).

Pohnúl rozumem, jak kráva chvostem!

Mlč, mlč! Si tak múdry, jak Šalamúnova košula!

Když přideš mezi vrany, musíš krákať jako ony!

Zlým zlého nezaláčeš (nespravíš).

Měl s ním deset světů (kříž).

Nadři na dlani chlupů, dyž ich tam není! (kde nic není nic se nevezme).

Koža pila, koža drž! (snášel-lis příjemné, okus i nepříjemného).

O lháři, kdyby třeba někdy i pravdu mluvil: Kdyby mi dušu na dlaň vyplúl, tož mu nevěřím. - Jak dyby z motyky střelíl. - To je tak pravda, jako že blecha kašle.

Lehkomyslný praví: Neukradeš nemáš, nezabiješ nejíš!

Panský kúsek, svinský obyčaj.

POKLADY

Poklady, to jest buď peníze ukryté lidmi pod kamenem, v dutině pařezu, někde v tajné skrýši, nebo poklady zemské, měly v minulosti v životě Valachů své důležité místo. Kdo by nezatoužil po bezpracném zisku, po náhlém zbohatnutí? Zvláště na Valašsku, kde i jen prostá obživa znamenala dřinu od slunka do slunka a zisk byl minimální, nebo žádný.

Pokud jde o poklady, měl Valach neomezenou důvěru k matičce přírodě, aby mu dopomohla k bezstarostnějšímu životu - t. j. k penězům. Přitom je příliš skromný na to, aby chtěl zlatem oplývat, chce si pouze pohodlněji život na zemi upravit. A protože pole na Valašsku tolik nerodí, chce nalezením pokladů alespoň pomoc na nějaký čas dosáhnout.

Věří se, že kde je na Valašsku význačnější vrch, skála nebo roklna, všude tam leží poklad, zlatá nebo stříbrná ruda.

KDE HLEDAT POKLADY

Pokud chtěl někdo poklady hledat, musel být obeznámený s místy, kde se nalézají.

Na Radhošti v místě, kde je hlína červená

jako krev, v ní je tolik ryzího zlata, že by jím moravskou i českou zemi zaplatil.

Proti meziříčské šibenici v potoku jsou na rokytě řecká písmena vyryta, o devět šlápějí dál je kámen, na něm klíč vyrytý, pod ním je šachta a v ní čisté zlato.

V Kladném potoku ukazuje ruka o dvou prstech, vyrytá do kůry kmenu jedle, k slunci východu. Naproti v bučku je vyřezaný kalich. Dole v bařině, je zlato potočné, velké jako bob nebo hrách a černé jako smola. Když se roztluče, je z něj pěkné a čisté zlato.

Na Hostýně nad Bystřicí je za kostelem lískové houští. Tam jsou železná vrata. Za nimi starý buk srostlý s jedlí a v jejich kořání hřebík vbitý. Dva kroky odtud je šachta velmi bohatá.

KDE LEŽÍ POKLADY

Poklady bylo možné objevit podle nejrůznějších znamení i mimo uvedená místa.

Když se na některém místě noční strašidla ukazují a člověk na takových místech pocítuje strach a zděšení, kde nebývá rosy, kde svíčka najednou zhasne, když se ukáže oheň, hromada zářivého uhlí, hromádka plesnivého chleba, kolikrát také žaby, hnízda a jiné divné věci ukazují, tam určitě poklad ukrytý je.

KDY A KDE POKLADY HLEDAT

Bylo důležité vědět nejen to, kde poklady hledat, ale také, kdy poklady hledat.

Jsou dva dny v roce, kdy jsou všechny poklady osvobozeny, že duchové při nich nejsou: na svatého Jakuba a na nebevzetí Panny Marie.

Když nevíš, kde poklady hledat, vezmi z potoka kamínek, kterým voda hýbá, napiš na něj zaklínadlo, dej pod hlavu a odříkej 5 otčenášů a 5 zdrávasů, pak přijde k tobě duch a ukáže, kde poklad hledat.

O KOPÁNÍ POKLADŮ

Pokud hledač pokladů dopátral a vyzvěděl, kde poklady leží, zbývalo mu už jen vědět, jak se při kopání pokladů chovat, aby bylo dosaženo úspěchu.

Když měsíce přibývá, kopej na místě známém beze všech ceremonií, bez zaklínání, kopej vesele a beze strachu před duchy. Kopáči pokladů mají spolu mluvit, zpívat, ne zarmoucení, ale veselí mysli býti.

Když se dokopává k pokladu a slyší se nějaký hřmot a hrozná věc se viděti dají, to je znamení, že je poklad od zemských duchů hlídáný. Pak se má dát sloužit mše svatá, vzít ke kopání kříž, nebo svčenu věc, třeba svíci, zadělat svčenu věc do lopat a motyk, zavěsit svčenu věc na sebe aby zlí duchové nemohli škodit.

Z ÁVĚREM

Prošel jsem Valašsko křížem krážem, ale žádného pokladu v horách ani v údolích jsem neobjevil. Kromě nějakého desetníčku, vypadlého z kteréési kapsy. Z toho jsem nezbohatl. Ale nepohrdl jsem jím a uschoval jej, to aby se mě peníze držely.

Také pokaždé poctivě počítám kukaččí kukání, kolika penězi toho léta zbohatnu. Marně. Pokud mi kdy něco kapsy nadouvalo, tak pouze vítr, ale ten vždycky utekl a nechal kapsy prázdné.

Jsem člověk moderního věku, nevěřím na kouzla a čary, ani se o ně nestarám. Ale když mi přeběhne černý kocour přes cestu, raději počkám, až pokud někdo jiný čarovnou linii přetne přede mnou, nebo si alespoň třikrát do tří různých světových stran odplivnu. V poledne se klidím z cesty polednici a večer klekáníci. Po lesích se vyhýbám místům, kde se vyskytují hůkalky a divoženky, rarášci a černokněžníci. Občas slyším kvílet na opuštěných místech zahubenčata. Na noc si kladu pod polštář dva zkřížené nože pro případ, že by moderní panelákové bytovky obcházela mora, dusila ve spánku lidi a sála z nich sílu.

Nejvíce ze všeho vyhlížím nějaké zname-

ní: světélko, spadlé ptačí hnízdo či hromádku plesnivého chleba, které mi bezpečně ukáže místo, kde jsou ukryté zemské poklady. Posud marně.

Kolikrát usednu na vrcholku hory, sedím na kameni, shlížím na hřebeny okolních hor, také do údolí, osady i města v podhůří.

Najednou vím, že tím největším pokladem, který se mi v Beskydech podařilo najít a objevit, je právě hornaté Valašsko.

OBSAH

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM
ČAROVNÉ VALAŠSKO
BÁJNÉ BYTOSTI
STRAŠIDLA
POVĚRY
KOŘALKA A TABÁK
PŘÍSLOVÍ, POŘEKADLA A ÚSLOVÍ
POKLADY
ZÁVĚREM

PRAMENY:

Čeněk Kramoliš, Vlastivěda moravská,
Rožnovský okres, Brno 1907.

František Bartoš, Lid a národ, Velké
Meziříčí 1883.

Matouš Václavek, Moravské Valašsko,
Vsetín 1894.

Bájně bytosti na Valašsku
Sestavil, graficky upravil, úvodem
a doslovem opatřil Richard Sobotka
Vydáno jako příležitostný tisk 1998; 2005

Na čarodějné bytosti jsem se v teplém měsíci lednu 1998 zeptal pana Jana Blinky, narozeného r. 1916 v usedlosti v údolí Rozpítí na Dolní Bečvě, kde se podnes říká "u Vojkůvků", nebo "ve dvoře", na samotě na samém úpatí Radhoště, kde jeho předkové sídlili odnepaměti, snad už od 16. století.

"Á né," jenom se zasmál a pokračoval měkkým libozvučným nářečím. "Ani rodiče o nich nevykládali, to o tych světloňošoch, že kdesi cosi. To bylo tak. Šel chlap z hospody popítý, nebo co, počápal kdesi po bařinách... My jsme při pálení hromad (dřevěného uhlí) spávali v lesi. O čarodějných bytostách, o tom nebylo zmínky. Možná lidi tenkrát vylekalo, když sova zabúbkala, to není pěkný zvuk, a oni si hned mysleli bůh ví co to... Ťuhýk vydával eště horší zvuky. Tož esli toto lekávalo toty ludi nebo nelekávalo, ale my jsme to znali tenkrát, to pro nás nebylo nic tajemného."

Nebudme zklamáni. Ponechme prostor fantazii. Potěšme se bohatstvím pověstí o čarách, kouzlech, tajemných bytostech, o pokladech kdesi pod zemí pozukrývaných a zakletých...

Vždyť co krásnějšího a vzácnějšího může člověk získat, než právě bohatství lidové tvorby.